

В. А. Ахмедов,
*доктор філософії права,
головний радник відділу наукових досліджень
і судових прецедентів Академії юстиції
Міністерства юстиції Азербайджанської Республіки*

УДК: 343.131

СПОСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО НАГЛЯДУ НА ПОПЕРЕДНЬОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття розкриває способи судового нагляду на стадії попереднього розслідування. Показано роль суду за місцем знаходження правоохоронних органів на стадії попереднього розслідування, що забезпечує законність і фундаментальні принципи кримінально-процесуальної діяльності. Автор ґрунтується на наукових даних і практичних аспектах необхідності судового нагляду, ролі суду, формулює свої пропозиції до Кримінально-процесуального кодексу Азербайджанської Республіки.

Ключові слова: етап (стадія) попереднього розслідування, судовий нагляд, прокурорський нагляд, права і свободи людини і громадянина.

Інститут судового нагляду як один із інститутів кримінального розгляду відіграє важливу роль для захисту конституційних прав і свобод людини та запобігання їх порушень. Примушення вести деякі слідчі дії, давати згоду на провадження операційно-розшукових заходів, а також повноваження щодо розгляду скарг на дії або рішення органу, що здійснює кримінальний процес, надані суду [7, с. 353].

Слід зазначити, що в юридичній літературі способами судового нагляду здебільшого називають попередній і подальший судовий нагляд. Розглянемо спосіб попереднього судового нагляду. Аналіз ст. 157 УПК Азербайджанської Республіки показує, що процедура арешту як запобіжний захід в порівнянні з ранніми кримінально-процесуальними законами дуже ускладнилася. Віднесення подвійного нагляду до арешту при всякому конкретному випадку направлено проти застосування цих необґрунтованих заходів, і це забезпечує більш обережне використання арешту з боку органів розслідування. Так, обрання арешту як запобіжного заходу значною мірою обмежує права і свободи людини.

Важливим для попереднього розслідування під час застосування механізму судового нагляду є розгляд досвіду законодавства зарубіжних держав. У Англії порядок застосування арешту відомий з XII ст., прийнятий 26 травня 1679 р. [10]. Хоча видача ордера традиційно вважається в Англії і США винятковою компетенцією судді, американські юристи відзначають, що процедура отримання ордера тривала і незручна. Вона складається не тільки із збору доказів і їх відповідного оформлення, але також «пошуку» судді, правомочного вирішити справу, надання йому вказаних документів, які не завжди можуть виявитися достатніми для обґрунтування необхідності арешту або обшуку. А потім очікування, поки ордер буде надрукований і підписаний суддею. Саме тому поліція вдається до заміни судового ордера на формалізований бланк на певний захід процесуального примусу, що мають, по суті, безадресний характер, куди офіцер поліції має право вносити прізвище особи заднім числом і на свій розсуд. У містах судді, як правило, фактично передоручають право видачі ордерів клеркам суду, підписуючи представлені ними проекти або передаючи клеркам (lat. clericus – духовна особа в середні сторіччя у Франції і в Англії) незаповнені бланки зі своїм підписом. У складних справах поліція, перш ніж витребувати ордер, з'ясовує думку прокурора; у деяких штатах судді не видають ордерів про арешт, не заручившись попередньою згодою прокурора. Більшість арештів в Англії і США проводяться без судового ордера [6, с. 602]. Практика Німеччини свідчить, що в судових наказах про арешт найчастіше взагалі не наводяться фактичні дані, які підтверджують підставу для арешту і серйозні підозри в скоєнні злочину. У більшості випадків фігурують посилення на можливість втечі обвинуваченого, а іноді – навіть заперечення провини, відмова від дачі свідчень. Судді значною мірою вимушені керуватися матеріалами прокурорського дізнання, і не мають можливості їх перевірити [4]. Відповідно до ст. 157.5 УПК Азербайджанської Республіки, якщо при розгляді питання про обрання арешту як запобіжного заходу суд прийде до рішення про відсутність необхідності в ізоляції обвинуваченого від суспільства шляхом його утримання під вартою, він має право замінити арешт домашнім арештом. Одночасно з винесенням ухвали про арешт суд може вирішити питання про звільнення обвинуваченого з-під арешту під заставу, і у разі визнання такого звільнення можливим визначає суму застави. За клопотанням сторони захисту суд може переглянути свою ухвалу про неприпустимість застави і про суму застави. Після затримання особи при зверненні до суду за дозволом на арешт одночасно потрібно представити матеріали, що обґрунтують це клопотання. У таких матеріалах повинні знайти місце докази, які підтверджують, що саме ця особа скоїла злочин, що є передбачені законом підстави для застосування запобіжного заходу, що обрання іншого запобіжного стосовно даної особи заходу неможливе. Іншими словами, необхідне представлення матеріалів про судимість, даних про особу, характеристик, що достатньо проблематично, особливо відносно іногородніх осіб, осіб без певного місця проживання, іноземців тощо [9, с. 36].

Відповідно до ст. 159.3 УПК Азербайджанської Республіки, слідчий, який вважає необхідним продовження терміну утримання обвинуваченого під вартою, не пізніше 7 (семи) днів до закінчення такого терміну вносить відповідне мотивоване клопотання прокуророві, що здійснює процесуальне керівництво попереднім розслідуванням. У разі своєї згоди з необхідністю продовження цього терміну прокурор, що здійснює процесуальне керівництво попереднім розслідуванням, не пізніше ніж за 5 (п'ять) днів до закінчення встановленого судовою ухвалою терміну утримання під вартою звертається з відповідним поданням до суду. У разі згоди з необхідністю продовження терміну утримання обвинуваченого під вартою суд до закінчення терміну утримання під вартою, встановленого ухвалою про обрання відносно обвинуваченого запобіжного заходу, приймає ухвалу про його продовження. Таке рішення може бути ухвалене з боку судді тільки у тому разі, якщо затримання особи вважається законним і обґрунтованим. А це означає, що слідчий до цього часу повинен представити мінімум доказів щодо підтвердження законності проведення затримання. До цих документів можна віднести копії рішення про початок кримінальної справи, протоколу затримання, протоколу допиту підозрюваного. Проблема виконання розгляду клопотання про обрання арешту як запобіжного заходу вчасно невіддільна від достовірності представлених слідчим процесуальних документів для обґрунтування клопотання. У тих випадках, коли в кримінальній справі захисник не бере участь і про це не зроблений запис у протоколі допиту як підозрюваного або звинуваченого, до матеріалів справи додається письмова заява підозрюваного, обвинуваченого про відмову від захисника. Представлення матеріалів до суду і у справі ознайомлення з матеріалами підозрюваного або звинуваченого і його захисника не повинно негативно діяти на встановлення справедливості. Кримінально-процесуальне законодавство не дає можливість підозрюваному або звинуваченому і його захисникові знайомитися з матеріалами про обґрунтування клопотання про обрання арешту як запобіжного заходу. Слід зазначити, що особам, названим у Кримінально-процесуальному кодексі Азербайджанської РСР 1961 р., давалося право на ознайомлення матеріалів, надісланих до суду і підтверджуючих законність застосування арешту і його обґрунтованість (статті 56 і 61). Позбавлення аналогічних прав підозрюваного або звинуваченого і його захисника досить необґрунтоване. По-перше, порівняно з раніше діючим законом, усунення таких прав з Кримінально-процесуального закону можна оцінити як зниження рівня забезпечення прав і свобод громадянина. По-друге, в таких умовах порушується рівність прав сторін, оскільки перевага надається стороні звинувачення. По-третє, тяжіння сторін вимагає для кожної сторони однакового розгляду матеріалів, що підтверджують законність і обґрунтованість арешту як запобіжного заходу. Слід погодитися з Б. Б. Булатовим, який вважає, що найбільш істотним недоліком у механізмі застосування такої міри процесуального примусу є відсутність в законі порядку розгляду клопотання слідчого про відсторонення підозрюваного або звинуваченого від посади [5, с. 49].

А зараз розглянемо подальший спосіб судового нагляду. Нагляд за законністю і обґрунтованістю ведення слідчих дій здійснюється по відношенню до слідчих дій, які проводяться без рішення суду. Суддя, що перевіряє законність проведених слідчих дій, виносить ухвалу про його законність або ж незаконність. Якщо буде винесено ухвалу про незаконність слідчих дій, то всі зібрані докази в ході його проведення вважаються недоступними [2, с. 16]. Це положення має принципову важливість. Адже результати неправових слідчих дій, розшуків та ін. втрачають свою важливість як доказ не на підготовчому етапі судового розгляду і не на наступних судових розглядах, а в ході попереднього розслідування. Це не тільки створює для законних інтересів і прав громадян додаткове забезпечення законності і обґрунтованість кримінально-процесуальної діяльності слідчого, але й дає можливість у ході ведення слідчих дій заповнити прогалини в доказових матеріалах [1, с. 180]. Право на оскарження до суду дій і рішень державного органу і посадових осіб закріплене у ст. 60 Конституції Азербайджанської Республіки, у ч. 4 ст. 9 Міжнародного пакту про Цивільні і політичні права 1996 р., у ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р.

Зазначене названих нормативних актах визначення права на оскарження знайшло свою реалізацію і в Кримінально-процесуальному кодексі Азербайджанської Республіки. Відповідно до ст. 122.1 УПК Азербайджанської Республіки кожна особа, що бере участь в кримінальному процесі, має право знати свої права і обов'язки, правові наслідки вибраної ним позиції, а також отримати роз'яснення за змістом документів, наданих їй для ознайомлення з сутністю проведених за її участі процесуальних дій. До суду, який здійснює судовий нагляд, може поступити скарга про процесуальні дії і ухвали учасників органу, який здійснює кримінальний процес: слідчого (особи, яка здійснює його повноваження); особи, яка здійснює затримання або тримання затриманої особи в місцях тримання затриманих; особи, що здійснює оперативно-розшукову діяльність; слідчого; прокурора, що здійснює процесуальне керівництво на попередньому етапі.

Указані нижче в ст. 449.2 УПК особи мають право на подачу скарги про процесуальні дії і ухвали органу, що здійснює кримінальний процес:

- 1) обвинувачений (підозрюваний) і його захисник;
- 2) потерпілий і його законний представник;

3) інші особи, права й свободи яких порушені внаслідок прийняття ухвали або проведення дії. А також інші особи, вказані у ст. 449.2.3 УПК АР, при порушенні їх прав і свобод у результаті ухвалення рішення або ведення дій мають право на оскарження процесуальних дій і рішення органу, що здійснює кримінальний процес [3, с. 110]. Однак коло цих осіб не було встановлено законодавством. Оскільки й свідок не належить до таких осіб, 19 березня 2009 року було прийнято звернення до Конституційного Суду АР з боку Насимінського районного суду міста Баку щодо викладення ст. 449.2.3 УПК АР. Пленум Конституційного Суду АР на підставі цього звернення, розглянувши

конституційну справу, прийняв відповідне рішення. 23 лютого 2007 р. на підставі скарги А. Казімова з боку Генеральної прокуратури АР за фактами було розпочато кримінальну справу. Оскільки у вчинках А. Мадатова рішенням слідчого Головного поліцейського відділення міста Баку 1 серпня 2007 р. була виявлена недоведеність у слідчих матеріалах складу статей 186.2.2 і 306.1, стосовно нього було припинено кримінальне переслідування. На це рішення А. Казімов у порядку судового нагляду подав скаргу. Рішенням Насимінського районного суду від 15 вересня 2008 р. скарга була прийнята. Було скасовано ухвалу слідчого від 1 серпня 2007 р. про припинення кримінальної справи, і вести слідство було доручено іншому слідчому. Голова квартирної комітету «Абіда» А. Мадатов, що залишився незадоволеним цим рішенням, подав скаргу в порядку судового нагляду в Насимінський районний суд. У заяві було вказано, що 20 жовтня 2008 р. А. Мадатов поштою послав слідчому, який вів слідство кримінальної справи, клопотання про призупинення кримінальної справи, а також про його припинення. Але, не дивлячись на те, що клопотання було отримане слідчим 22 жовтня 2008 р. і пройшло дуже багато часу, цим клопотанням не було надано відповідь у встановленому законом часі, і розпочата без підстави кримінальна справа не була припинена. При розгляді скарги в порядку судового нагляду слідчий, який вів розслідування кримінальної справи, заявив, що А. Мадатов був допитаний як свідок. Оскільки він не був притягнутий як підозрюваний або обвинувачений, відповідь на його клопотання не повинна була надійти. А також, оскільки А. Мадатов не є в установленому порядку суб'єктом подачі скарги, розгляд даної скарги в суді є незаконним. Прокурор, який здійснює процесуальне керівництво над попереднім розслідуванням, заявив про згоду із слідчим. Насимінський районний суд, заслухавши думки всіх учасників процесу, прийшов до висновку, що існує необхідність викладу правової норми, яка має бути застосована в порядку судового нагляду, і тому ухвалив рішення про звернення до Конституційного Суду АР. Таким чином, у рішенні Пленуму Конституційного Суду від 5 серпня 2009 р. показується, що положення «інші особи, права і свободи яких порушуються в результаті ухвалення ухвали або проведення дій» ст. 449.2.3 УПК АР відноситься до інших учасників кримінального процесу і тому не виключається оскарження і свідка про процесуальні дії і ухвали органу, що здійснює кримінальний процес. Проте інші учасники кримінального процесу, у тому числі й свідки, мають право на оскарження дій (бездіяльності) і ухвал посадових осіб, що здійснюють кримінальне переслідування тільки й тому разі, якщо проведені дії і прийняті ухвали стосуються їх законних інтересів, порушують їх права і свободи, закріплені Конституцією Азербайджанської Республіки або ж ускладнюють їх звернення на справедливий розгляд [8].

Думка про право кожного на оскарження процесуальних дій і ухвал означає, що це право не тільки фізичних або юридичних осіб у сфері кримінального розгляду, але й право протилежної сторони – слідчого або прокурора.

Список літератури: 1. Булатов Б. Б. Меры уголовно-процессуального принуждения (глава 14 УПК РФ) / Б. Б. Булатов, В. В. Николюк. – М., 2003. – 180 с. 2. Горобец В. Принятие судебного решения о заключении под стражу / В. Горобец // Рос. юстиция. – 2002. – № 6. – С. 16-18. 3. Гусейнова К. Понятие и сущность судебного надзора в направлении обеспечения возможности доказательств // Актуальные вопросы судебной экспертизы, криминалистики и криминологии : сб. науч. тр. – № 43. – Баку, 2006. 4. Гуценко К. Ф. Основы уголовного процесса США / К. Ф. Гуценко. – М., 1993. – 88 с. 5. Земскова А. В. Актуальные вопросы применения УПК РФ / А. В. Земскова // Новый уголовно-процессуальный закон: теория и практика применения: материалы межведом. “круглого стола” ; под ред. О. И. Цоколовой. – М., 2003. – С. 49–57. 6. Кулиев А. И. Юридическая энциклопедия. – Баку : «Qanun», 2007. 7. Мурсалиев А. О. В законодательстве уголовного процесса нормативные основы осуществления судебного надзора, принятие судебных решений, подача жалоб и протестов о них // Актуальные проблемы гос. и прав. устройства в Азерб. Респ. ЕММ. Вып. 6. – Баку, 2003. 8. Постановление Пленума Конституционного Суда АР. Город Баку, 5 августа 2009 год. 9. Филиминов Б. А. Судебный контроль за арестом в уголовном процессе ФРГ / Б. А. Филиминов // Вестник МГУ : Серия 11. Право: 1994. – № 3. – 36–44 с. 10. Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовно-процессуального права: Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М. А. Чельцов-Бебутов. – Санкт-Петербург, 1995. – 846 с.

СПОСОБЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОГО НАДЗОРА НА ПРЕДВАРИТЕЛЬНОМ ЭТАПЕ РАССЛЕДОВАНИЯ

Ахмедов В. А.

Статья раскрывает методы судебного надзора на стадии предварительного расследования. Показана роль суда по месту правоохранительных органов в стадии предварительного расследования, обеспечивающего законность и фундаментальные принципы уголовно-процессуальной деятельности. Автор основывается на научных данных и практической стороне необходимости судебного надзора, роли суда и формирует предложения к Уголовно-процессуальному кодексу Азербайджанской Республики.

Ключевые слова: этап предварительного следствия, судебный надзор, прокурорский надзор, права и свободы человека и гражданина.

THE METHODS OF COURT SUPERVISION IN THE STAGE OF PRELIMINARY INVESTIGATION

Akhmedov B. A.

Provided article tells about the methods of court supervision in the stage of preliminary investigation. It depends on the role of court on the place of law-enforcement organs in the stage of preliminary investigation providing lawfulness and fundamental of being criminal-procedural activities. In this article the author based upon scientific evidence and practical side of the need for court supervision, role of court and gave their suggestions to Code of Criminal Procedure of Azerbaijan Republic.

Key words: The stage of preliminary investigation, court supervision, rights and freedoms of man and citizen, prosecutorial supervision.

Надійшла до редакції 23.06.2014 р.